

УДК 81'255.4-116:811.161.2'367.635'371=111

АНГЛОМОВНІ КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВІДПОВІДНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЧАСТКИ АЖ (СПРОБА ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ НА МАТЕРІАЛІ ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕЗІЙ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАДІВ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ)

Віра Кобилецька

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: vira.kobyletska@gmail.com

Наведено головні семантичні, структурні та синтаксичні особливості часток в українській та англійській мовах, охарактеризовано функції та семантику частки *аж*, проведено зіставний аналіз англомовних відповідників частки *аж* в українсько-англійських словниках та розглянуто англомовні варіанти перекладу частки *аж* на основі поетичних творів Т. Шевченка та їхніх перекладів П. Фединського, Віри Річ, Джона Віра, Г. Маршалла, О. Шарце та І. Железної. Подано перелік англомовних контекстуальних відповідників частки *аж* відповідно до її функціональної семантики на основі вищезазначених перекладів, а також визначено прийоми, які застосовували вищезгадані перекладачі під час перекладу частки *аж* англійською мовою.

Ключові слова: частка *аж*, функціональна семантика, Тарас Шевченко, художній переклад, прийоми перекладу.

Існує безліч визначень українських та англійських часток та типів, на які вони поділяються. Наведемо лише кілька з них, щоб продемонструвати різноманіття підходів до цієї категорії слів, а також з'ясувати місце частки *аж* серед інших часток в українській мові.

У праці “Сучасна українська літературна мова” зазначено, що до класу часток належать неповнозначні незмінні слова, які виконують модальну роль у складі слова або речення. Частки не мають лексичного значення, проте, на відміну від прийменників і сполучників, не є засобом вираження синтаксичних відношень, а вживаються для надання слову або реченню певних семантичних або граматичних значень. Частки відносно слова, з яким вони поєднуються, можуть перебувати як у препозиції, так і в постпозиції: *він би прийшов* і *він прийшов би*. Більше того, частки можуть відділятися від слова, до якого вони належать, кількома словами: *хай він сьогодні до нас прийде*. За структурними особливостями (тобто у цьому разі за місцем і роллю у мовних одиницях) частки поділяються на фразові (*навіть*), формотворчі (*якнайкращий*) і словотворчі (*куди-небудь*) [12, с. 501].

У “Граматиці розмовної та письмової англійської мови” подано наступне визначення частки: це невелика група коротких незмінних форм, які мають значення руху та результату. Серед них *across, along, around, by, down, forth* і т.д. Потрібно відрізнити частки від прийменників та прислівників. Прийменники відносяться до іменників, а частки тісно пов'язані з дієсловами: зазвичай прийменники вживаються перед іменниками, а частки –

після дієслів. Частки застосовують для утворення фразових дієслів (*bring up, look down on, take in*) та розширених прийменникових конструкцій (*back to the roots, down in the middle, up in the mountains*) [16, с. 78].

Отож, можна зробити висновок, що в обох мовах частки є незмінними, хоча вони мають різні функції та значення загалом. Українські частки виконують модальну роль, а англійські – мають значення руху та результату.

У контрастивних дослідженнях української та англійської мов частки в обох мовах розглядають дещо інакше. Ю. Жлуктенко зазначає, що кількість часток в українській мові дуже велика, вони передають силу відтінків найрізноманітнішої тональності. Англійська мова, навпаки, має значно більш обмежений контингент часток [3, с. 117].

Щодо англійських часток, то І. Корунець вважає частками інші лексеми, і вони зовсім не збігаються із частками, які подано у “Граматиці розмовної та письмової англійської мови”, наприклад, *absolutely, exactly, precisely, right* і т.д. [8, с. 268].

Лінгвісти по-різному трактують частки і власне те, які слова треба відносити до цієї частини мови. Як службова частина мови, частки утворились з інших частин мови, тому вони можуть мати однакове звучання з іншими словами, і таке явище називають граматичною омонімією [9, с. 246]. Граматичну омонімію неможливо досліджувати без урахування лексичного значення. Також у розгляді граматичної омонімії не можна відкидати етимологічний чинник [5, с. 138].

Досить часто не можна провести чіткої межі між частками й іншими невідмінюваними словами. Хоча кожен клас невідмінюваних слів має свої специфічні особливості, однак між ними простежуються взаємопереходи [12, с. 512]. На нашу думку, це твердження актуальне не лише для українських часток, а й для англійських.

І. Корунець наводить приклади часток в обох мовах, які є омонімічними з іншими частинами мови: а) прислівники: *exactly, precisely, просто, лиш*; б) прикметники (в англійській мові): *even, right, just*; в) займенники: *all, either, все, воно*; г) сполучники (лише кілька в англійській мові), але в українській їх більше: (*a, i, та, чи*); д) з артиклями (лише в англійській мові): *the more, the better; the longer, the better* [8, с. 268].

У класифікації І. Білодіда, за структурними особливостями, лексема *аж* є фразовою часткою, серед фразових часток, за їх функціонально-семантичними особливостями, – видільною часткою. За класифікацією І. Корунця, *аж* належить до підсилювальних часток.

О. Покидько дотримується поглядів обох науковців та вважає, що у реченнях частка *аж* є не тільки як підсилювальна, а й як видільна, що функціонально допомагає відносити її до групи підсилювально-видільних часток. У художній літературі частка *аж* уживається для підсилення динамізму розповіді, для урізноманітнення семантичних відтінків, створення розмовного колориту, стилістичного збагачення мови. *Аж* сприяє інтонаційному виділенню слова, до якого відноситься. Конструкції з часткою *аж* привертають увагу слухача та читача інтонаційно-семантичним наповненням інформації і є своєрідним виражальним засобом нашої мови. Здебільшого частка *аж* входить до складу реми [10, с. 222].

Ф. Бацевич розглядає частку *аж* з іншого боку. Він провів семантико-прагматичний аналіз часток, серед яких і частка *аж*. Ф. Бацевич не поділяє думки, що частка *аж* є підсилювальною, і вважає, що ця частка має значення “винятковості”. Узагальнивши контексти уживань частки *аж*, Ф. Бацевич стверджує, що комунікативний смисл частки *аж* можна сформулювати як вияв прагматики винятковості сприйняття й інтерпретації мовцем когось або чогось, про кого про або що йдеться у висловленні [1, с. 197]. У цьому дослідженні ми дотримуємось погляду про підсилювальну та видільну функції частки *аж*.

У сучасній українській мові частка *аж* належить до найуживаніших. У “Частотному словнику сучасної української художньої прози” зазначено, що частка *аж* посідає 130 ранг частотності, зустрівшись 429 разів у межах проаналізованих авторами словника текстів [15, с. 715]. У поезіях Т. Шевченка лексема *аж* є також однією із найуживаніших. Її можна знайти серед переліку 99-ти найчастотніших словоформ у “Конкорданції поетичних творів Тараса Шевченка”, де вона посідає 37 місце [7, т. 4, с. 3079].

Б. Колодій обґрунтовує важливість дослідження перекладу часток з української мови на англійську. Вона стверджує, що у сучасних наукових працях дедалі частіше постає питання дослідження перекладу слів із розмитою семантикою. До таких слів можна віднести й частки, значення яких у багатьох випадках важко визначити точно; інколи це стає можливим лише з урахуванням контексту. Оскільки частки належать до слів з нечіткою семантикою, перед перекладачем під час передання значення частки іншою мовою постає проблема точного визначення функціональної семантики тієї чи іншої української частки, а отже, і вірного вибору її прямого або варіантного відповідника, хибне визначення яких може спричинити в деяких випадках неповний переклад або переклад з уведенням додаткової інформації, якої немає в оригіналі, а то й призвести до перекладацької помилки [6, с. 1].

Б. Колодій дослідила, що під час перекладу українських часток англійською мовою застосовують такі прийоми: 1) переклад англійськими частками; 2) переклад словами інших частин мови; 3) передання сталим словосполученням; 4) переклад конструкцією логічної емпізи; 5) переклад за допомогою редуплікації; 6) описовий прийом перекладу; 7) переклад за допомогою афіксації [6, с. 7].

У своєму дослідженні Б. Колодій розглядає фразові частки, однією з яких є частка *аж*. На основі аналізу вітчизняних і закордонних лексикографічних джерел вона виявила, що прямі відповідники в англійській мові мають 11 із 14 досліджених нею українських часток, винятком є такі як *же* (*ж*), *аж* і *ну* [6, с. 15].

Наведемо варіанти перекладу частки *аж* із двох українсько-англійських словників:

<i>Аж</i> та словосполучення із <i>аж</i>	Українсько-англійський словник (упоряд. К. Г. Андрусинен, Дж. Н. Кретт) [14, с. 4]	Є. І. Гороть, С. В. Белова, Л. К. Малімон Українсько-англійський словник [2, с. 49]
<i>аж</i>	<i>till</i> , until	<i>till</i> , to, till that; however, yet, now
<i>аж-аж</i>	so, so much, extremely	very
<i>аж-геть</i>	quite, <i>completely</i>	<i>completely</i>
<i>аж до</i>	up to, as far as, even to	to, till
<i>аж доки?</i>	how long? up to what point?	-
<i>аж дотепер</i>	till now	-
<i>аж по</i>	up to; till after; as much as, as many as	-
<i>аж до самого дому</i>	-	to the very house
<i>аж ніяк</i>	-	never, never in my life, by no means, not a bit, not at all
<i>аж он, аж онде, аж ось*, аж ось де, аж от*</i>	* when suddenly (варіант запропоновано лише для перекладу <i>аж ось, аж от</i>)	here it is, here you are, well, now

У словнику Г. Андрусишена та Дж. Н. Кретта зазначено, що *аж* – це сполучник. У словнику Є. Гороть не зазначено, до якої частини мови належить лексема *аж*. У словниках подано різні варіанти, але, звісно, вибір відповідника залежить від контексту. Як бачимо, у словниках збігаються лише два варіанти перекладу: в обох виданнях, крім інших варіантів, укладачі пропонують частку *аж* перекладати лексемою *till*. У словнику, за редакцією Є. Гороть, наведено значно більше відповідників. Прислівник *completely* є відповідником *аж-геть* в обох словниках. *Quite* є ще одним варіантом перекладу, який наводить словник К. Г. Андрусишена та Дж. Н. Кретта.

Дослідивши англомовні переклади поезій Т. Шевченка, наводимо контекстуальні відповідники частки *аж* залежно від її функцій та значень, перелічених в одинадцятитомному “Словнику української мови” [11, с. 22, 23].

ФУНКЦІЇ ТА ЗНАЧЕННЯ ЧАСТКИ <i>АЖ</i>	ВАРІАНТИ ПЕРЕКЛАДУ
Уживається для підсилення ознаки	So; even; how; quite; almost; nearly; till; all
Уживається для підсилення дії	Even (e'en); till; quite; still; all
Уживається перед словами, що означають кількість, указуючи на її значність; повний, цілий	Even; whole; no less than; not just..., but
Уживається перед словами, що означають місце дії, звичайно з прийменниками до, за, на та ін., указуючи на досягнення далекої або крайньої межі; самий	Just; right (to); as far as; above; right up (to); till; even; far (into); all the way (to); though far off; up to; far (beyond); so; the entire distance (to)
Уживається перед словами, що означають час дії, звичайно з прийменниками до, за, на та ін., указуючи на досягнення далекої або крайньої межі; самий	Till
З тим самим значенням – у підрядних реченнях часу з сполучниками поки, доки	Until; till; as long as; the while
Уживається для вираження несподіваності дії ; як ось, коли раптом	Yet, hark; but then; then
<i>Аж он</i> – он там, там далеко	And there; and suddenly
<i>Аж надто</i> – дуже, вкрай, надзвичайно	By far; indeed; just
<i>Аж гульк (глядь, зирк)</i> – коли раптом	Suddenly; and suddenly; when suddenly; then all of a sudden; then; then in a flash; but; but look; now look; then look; but see; when halt; then all at once
<i>Аж ось</i> – коли раптом	And lo; and then; but then; then; and there; and now; here (comes); and behold; quite suddenly
<i>Аж кишить</i>	It is even teeming

Щодо прийомів перекладу, то перекладачі застосовують лише три із семи прийомів перекладу часток, які запропонувала Б. Колодій. Першим є **переклад словами інших частин мови**. У вірші “А. О. Козачковському” поет порівнює степи на Уралі та в Україні: *Та тут не такі,/Руді-руді, аж червоні,/А там голубії*, [13, т. 2, с. 47]. Ось як П. Фединський переклав цей уривок: *But here they're not the same./Reddish-reddish nearly crimson,/But there*

the steppes are azure, green [18, с. 232]. Уживаючись при останньому з однорідних членів речення, частка *аж* слугує не тільки для підсилення, а й для уточнення семантики однорідних членів, виконуючи таким способом не тільки підсилювальну, а й уточнювальну функцію [10, с. 221]. Це явище ми простежуємо у вищенаведеному прикладі. Лексема *nearly* є прислівником в англійській мові та вживається, щоб показати, що щось є не зовсім тим, чим ми його вважаємо, або є зовсім не тим. Англійський прислівник не має підсилювальної та уточнювальної функцій на відміну від частки *аж*. Проте кольореми в перекладі відтворено досить вдало, адже кольорема *crimson* уживається для позначення насиченішого відтінка червоного кольору, ніж кольорема *reddish*. Отож, в перекладі простежуємо підсилення та уточнення кольорів. У цільовому тексті перекладач відтворив редуплікацію *руді-руді*, що передує частці *аж* редуплікацією *reddish-reddish*.

Наведемо ще один приклад передання частки *аж* словами інших частин мови із поеми “Марина” у перекладі І. Железної. В цьому уривку йдеться про те, як Марина вбила ненависного пана та підпалила його маєток за те, що він силоміць тримав її у своїх палатах: *Щоб злого пана не збудить./Аж глядь, палати зайнялись./Пожар! пожар! І де взялися* [13, т. 2, с. 99]. І. Железнова відтворила цей уривок в перекладі так: *For fear he wake the lord; the bower/Which is Marina’s suddenly/Bursts into the flame.... Fire! Fire!... And see* – [19, с. 232]. Частка *аж* може входити до складу вигуківих словосполучень з віддієслівними словами типу *зирк, гульк, глядь* тощо, акцентуючи увагу на зображуваному та передаючи одноразовість дії і її раптовість [10, с. 222]. Частку *аж* перекладено прислівником *suddenly*, який означає швидко і неочікувано та цілком передає значення виразу *аж глядь*.

Другий прийом – це передання сталим словосполученням. У поемі “Наймичка” старе бездітне подружжя знаходить немовля біля своєї хати. Вони дуже зраділи, покликали три пари кумів і ввечері охрестили дитину: *Аж три пари на radoцax/Кумів назбирали* [13, т. 1, с. 237]. Ось як звучить переклад Віри Річ: *From joy they asked no less than six/God-parents for the baby*, [17, с. 158]. Функцією частки *аж* у такому випадку є підсилення. Частка, підсилюючи сполучення іменника з числівником, стоїть безпосередньо перед ним. З кількісним числівником *аж* є підсилювальною часткою, привносячи додаткове значення *багато* [10, с. 221]. Стале словосполучення *no less than* уживається перед певною кількістю, щоб наголосити, що чогось є більше, ніж очікувалось. Його вживають для підсилення кількості. Перекладач Віра Річ застосувала антонімічний переклад (негативізацію) та трансформацію речення у перекладі цього уривку, змінивши числівник, при тому зберігаючи значення.

Цікавим є переклад О. Шарце, яка також використала описовий прийом перекладу із застосуванням антонімічного перекладу (негативізація) та трансформувала речення, змінивши числівник, проте зберігши значення загалом: *Not just two, but six godparents/Gladly to the christening came* [19, с. 154].

Ще однією ілюстрацією передачі частки *аж* сталим словосполученням є уривок із балади “Причинна” у перекладі Г. Маршалла. У баладі дівчина збожеволіла від зілля, яке дала їй ворожка, щоб менше тужила за своїм коханим. У цьому уривку дівчині починає ввижатися, що з води виходять маленькі діти: *Аж гульк – з Дніпра повиринали/Малії діти, сміючись* [13, т. 1, с. 11]. Ось як Г. Маршалл переклав уривок: *Then in a flash – from the Dnieper fly out/Little children, laughing gay* [19, с. 25]. Як вже згадувалось, *аж гульк* акцентує увагу на зображуваному та передає одноразовість дії і її раптовість [10, с. 222]. Сталий вираз *in a flash* уживається, щоб показати, що щось відбувається раптово, несподівано і триває короткий час. Отож, можемо стверджувати, що значення раптовості збережено у

перекладі, незважаючи на те, що перекладач обрав стале словосполучення, яке не є прямим відповідником частки *аж*.

Останнім прийомом є **описовий переклад**. Цей уривок із розділу “Червоний бенкет” із поеми “Гайдамаки” про те, як гайдамаки воювали з ляхами: *І кров полилася/Аж у Волинь. По Поліссі/Гонта бенкетує*, [13, т. 1, с. 88]. Наведемо переклад Джона Віра: *Along the Highway spread the flames/As far as the Volyn,/And blood flows freely. Gonta's made/Polissya his domain*, [19, с. 86]. Частка, пов’язана зі сполученням іменник + прийменник, які є функцією обставини, означає *далеко* [10, с. 221]. У перекладі вжито порівняльну конструкцію *as...as*, а також – прислівник *far*. Відповідно, у перекладі передано значення *далеко*, яке має частка *аж*. Таким способом, значення частки *аж* передано описово.

Отже, можна дійти висновку, що в обох мовах частки є незмінними, але вони мають різні функції та значення. Українські частки виконують роль модальності, а англійські – мають значення руху та результату. Ми розглядали частку *аж* як підсилювально-видільну. Ця лексема є однією з найуживаніших словоформ у Шевченкових поетичних творах. Частка *аж* не має прямого відповідника в англійській мові, її переклад залежить від контексту. Через граматичну омонімію та наявність різних класифікацій часток в українській та англійській мовах іноді буває важко визначити, чи певне слово є часткою чи іншою частиною мови. Щодо відтворення частки *аж* у Шевченкових поезіях перекладачі застосовують переклад словами інших частин мови, переклад сталими словосполученнями та описовий прийом перекладу. Немає таких прийомів: переклад частками, переклад конструкцією логічної емпізи, переклад за допомогою редуплікації та афіксальний спосіб перекладу. Іноді частка *аж* не перекладена англійською взагалі, наприклад у словосполученні *аж поки*. Завдяки перекладам англійською мовою можна зробити висновок, що семантика частки *аж* досить багата та існує значно більше варіантів перекладу, ніж ті, що їх подають розглянуті українсько-англійські словники. Наскільки нам відомо, А. Загнітко працює над другим виданням словника часток, який міститиме інформацію про можливі відповідники українських часток російською та англійською мовами із зазначенням на частиномовної належності, а також варіантів і способів їхнього перекладу, що в майбутньому може полегшити роботу перекладачів під час відтворення українських часток [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова : монографія / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2014. – 228 с.
2. Гороть Є. І. Українсько-англійський словник / Є. І. Гороть, С. В. Белова, Л. К. Малімон. – Вінниця : Нова книга, 2009 – 1040 с.
3. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна грамати́ка англійської та української мов / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво “Радянська школа”, 1960. – 161 с.
4. Загнітко А. П. Зіставно-перекладний аспект лексикографічного опису часток [Електронний ресурс] / А. П. Загнітко, А. С. Каратаєва. – [Цит. 2015, 16 лютого]. – Режим доступу : http://megaling.ulif.org.ua/attachments/article/192/karataeva_zagnitko_tezu.pdf.
5. Каратаєва А. Проблема машинного перекладу : граматична омонімія часток / А. Каратаєва // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Український культурологічний центр ; Східний видавничий дім, 2013. Т. 35. – С. 133–144.
6. Колодій Б. М. Відтворення функціональної семантики українських часток у перекладах англійською та французькою мовами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 – “Перекладознавство” / Б. М. Колодій. – К., 2005. – 20 с.
7. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка : в 4 т. Т. 1 ; Т. 4. A Concordance to the Poetic Works of Taras Shevchenko : in

4 vols. / [ред., упоряд. О. Ільницький, Ю. Гавриш]. – Нью-Йорк : НТШ ; Едмонтон-Торонто : КІУС, 2001. – 3 230 с. 8. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посібник / І. В. Корунець. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2003. – 464 с. 9. Левицький А. Э. Сравнительная типология английского, немецкого, русского и украинского языков : учеб. пособие / А. Э. Левицкий, Н. Д. Борисенко, А. А. Борисов [и др.]. – Киев : Освіта України, 2009. – 360 с. 10. Покидько О. М. Функціональна семантика частки *аж* / О. М. Покидько // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 220–223. 11. Словник української мови : в 11 т. Т. 1. / АН УРСР Інститут мовознавства [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – 801 с. 12. Сучасна українська літературна мова : у 5 кн. Кн. 2 / [за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969–1973. – 583 с. 13. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у дванадцяти томах / Т. Г. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1990–1991. – Т. 1. – 528 с.; Т. 2. – 592 с. 14. Українсько-англійський словник = Ukrainian-English Dictionary / [упоряд. К. Г. Андрусишен, Дж. Н. Кретт]. – Торонто : Видавництво Торонтського університету, 1981 – 1 163 с. 15. Частотний словник сучасної української художньої прози : в 2 т. Т. 2 / [за ред. Перебийніс В. С.]. – К. : Наукова думка, 1981. – 856 с. 16. Biber D. Longman Grammar of Spoken and Written English / Douglas Biber, Stig Johansson, Geoffrey Leech [et al.]. – Harlow : Pearson Education Limited, 1999. – 1204 p. 17. Shevchenko T. Kobzar / T. Shevchenko ; transl. by Vera Rich ; introduced and compiled by R. Zorivchak. – Kyiv : Mystetstvo Publ., 2013. – 336 p. 18. *Shevchenko T. The complete Kobzar : The poetry of Taras Shevchenko* / T. Shevchenko ; transl. from the Ukr. by P. Fedynsky. – London : Glagoslav Publ. Ltd., 2013. – XXIV. – 413 p. 19. Selected works : poetry and prose / translated from the Ukrainian by H. Marshall, O. Shartse, J. Weir, I. Zheleznova. – Moscow : Progress, 1964. – 469 p.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2015 р.

Прийнято до друку 14.09.2015 р.

**THE ENGLISH-LANGUAGE CONTEXTUAL CORRESPONDENCES
OF THE UKRAINIAN PARTICLE *AZH* (AN ATTEMPT AT CONTRASTIVE
ANALYSIS AS BASED ON SHEVCHENKO'S POEMS AND THEIR ENGLISH
TRANSLATIONS)**

Vira Kobyletska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: vira.kobyletska@gmail.com*

The article describes the main semantic, structural and syntactic peculiarities of Ukrainian and English particles and explores functions and semantics of the particle *azh*. A contrastive analysis of the English-language correspondences of the particle *azh* in Ukrainian-English dictionaries is carried out. The translation variants of the particle *azh* are examined on the basis of poetic works by Taras Shevchenko and their translations by Peter Fedynsky, Vera Rich, John Weir, Herbert Marshall, Olga Shartse and Irina Zheleznova. The article provides a list of contextual correspondences of the particle *azh* compiled according to its functional semantics on the basis of the above-mentioned translations. Translation methods of rendering the particle *azh* are indicated in the article.

Keywords: particle *azh*, functional semantics, Taras Shevchenko, artistic translation, translation methods.